
BORBÉLY ZOLTÁN

SZEMPONTOK A „KONFESSZIONÁLIS RENDISÉG” KIALAKULÁSÁHOZ

A 17. század folyamán a felekezeti kérdések legalább olyan hangsúlyos elemei voltak a Magyar Királyság mindennapjainak, mint a török elleni fellépés lehetőségei körül folyó esélylatolgatások és a tényleges harci események. A Bocskai-felkelést lezáró bécsi szerződés és az azt megerősítő koronázás előtti 1608/I. törvénycikk, amely a református és evangélikus felekezetek számára is a katolikus hívekével megegyező szabad vallásgyakorlatot biztosított, legalább olyan meghatározó mérföldkőnek számít, mint a törökkel folyó hosszú háborút lezáró zsitvatoroki béke.¹ Mindkét rendelkezés hosszú távú alapelveket fektetett le, amelyek az élet minden területén és a társadalom minden szintjén éreztették a hatásukat.

Felekezeti téren legalább ilyen jelentőségű, hogy az előző évszázadban kiforrálódott és a határait mind földrajzi, mind pedig társadalmi tekintetben is megszilárdító protestáns felekezetek mellett a 17. század legelején megjelent a trienti szellemben megújított katolikus konfesszió is, amelynek a térhódítása főként a Pázmány Péter által, kifejezetten a Magyar Királyság adottságaira szabott módszerekkel indult el. Ennek vizsgálatában eredményesen alkalmazhatók a hasonló nyugat-európai folyamatok alapvető ismérveinek összefoglalását célzó konfesszionalizációs modell szempontjai.² Ennek legfontosabb elemei: a hitvallások elfogadása révén elhatárolódás más felekezetektől, majd ezen tanítások terjesztését elősegítő oktatási, művelődési rendszer kiépítése és a pap-ság utánpótlásképzésének biztosítása; az elért eredmények védelmét szolgáló propaganda és cenzúra alkalmazása, felekezetspecifikus istentiszteleti közeg és nyelvezet kialakítása, továbbá ezek betartatása a társadalmi fegyelmezés különféle eszközeivel. Utolsó lépésben mindez számos esetben szorosan összefonódott az új alapokra épülő kora újkori állam funkcióival.³

A katolikus felekezetszerveződés folyamata és közvetlen eredményei elsősorban tehát egyháztörténeti vonatkozásokban mutatkoznak meg, közvetetten azonban az élet minden területére, de főként a társadalmi és politikai szférákra, valamint a kormányzat gyakorlatára is jelentős modernizáló hatással voltak. E

1 A vallásszabadság pontosabb értelmezésével kapcsolatban: *Péter Katalin*: Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága. In: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp. 1995. 129–151.

2 *Tusor Péter*: Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon. Bp. 2008.

3 *Reinhard, Wolfgang*: Was ist katholische Konfessionalisierung? In: Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte. Hg. Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling. Heidelberg 1993. 426–427.

tekintetben érdemes a magyarországi jelenségeket a Habsburg Monarchia más államaiban zajló folyamatokkal összefüggésben vizsgálni, ugyanis a monarchia centralizációjának legfontosabb eszközeit a katolikus konfesszionalizáció biztosította a barokk korszakban.⁴

Jelen tanulmányomban ennek a rendkívül összetett és elhúzódó folyamatnak egy eddig kevésbé kutatott aspektusával foglalkozom, amelyet Péter Katalin „térítő földesúri ellenreformáció”-ként határozott meg.⁵ Értelmezésemben ez a 17. század elejétől a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolását követő erőszakos ellenreformáció megindulásáig tartó időszakban tapasztalható gyakorlat. Ennek megfigyelésével és elemzésével a nemesség szerepét a központba állítva vizsgálhatjuk a felekezetszerveződés folyamatát és hatásait. Vagyis némileg kibővíttem az alapkonceptiót, és a szűkebb (vallási) értelemben vett térítő földesúr jelenségét szélesebb társadalmi kontextusba ágyazva vizsgálom. Ehhez analógiákkal szolgál az osztrák és cseh területekre vonatkozó „Adelskonfessionalisierung”, vagyis a nemesi konfesszionalizáció vizsgálata.⁶ Az Örökös Tartományok gyökeresen eltérő viszonyai azonban az analógiákat leginkább a módszertan viszonylatában teszik lehetővé. Még a Lajtától nyugatra gyakorlatilag megszűnt a politika felekezeti alapú determinációja 1620 után, addig a Magyar Királyságban éppen ekkor alakult ki a „konfesszionális rendiség”.⁷ A közös nevezőt talán a Habsburg központi kormányzat társadalom- és felekezetpolitikai szándékai és azok megvalósulási formái jelenthetik, amelyek a fenn említett összefüggésben álltak a centralizációs törekvésekkel.

Megfigyeléseimet a felső-magyarországi régió viszonylatában végeztem, ahol a katolikus felekezetszervezés a legnagyobb nehézségekbe ütközött a Magyar Királyság egészét tekintve, de éppen emiatt itt vonultatták fel legváltozatosabban a katolikus megújulás és az ellenreformáció eszköztárat a 17. század első felében. A terep különösen kedvező a térítő földesúri ellenreformáció kutatása szempontjából, ugyanis a régióra kiterjedő egri püspökség egyházszerkezete a 16. század folyamán gyakorlatilag megszűnt, és noha az egri püspökök gyakran

4 *Evans, Robert J. W.*: The making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700. An Interpretation. Oxford 1979. 169–170.

5 *Péter Katalin*: Jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: Papok és nemesek i. m. 195–196.

6 *Winkelbauer, Thomas*: Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkung des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hg. Joachim Bahlcke, Arno Strohmeyer. Stuttgart 1999. 307–338.; *Uő*: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein. Ein Österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters. Wien–München 1999. 66–158, 485–510.

7 A „konfesszionális rendiség” fogalmát Szijártó M. István elsősorban politikatörténeti, pontosabban a politika kultúrtörténeti megközelítésében használja. Magam is hasonló megközelítésben folytatom a vizsgálataimat, amelyeket a politika klasszikusabb helyszíneire is szeretnék átvinni a későbbiekben. *Szijártó M. István*: A „konfesszionális rendiségtől” az „alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. Történelmi Szemle 54. (2012) 1. sz. 37–62.

Jászón és Leleszen, majd a század közepétől Kassán tartózkodtak, egyházigazgatási lehetőségeik az 1670-es évekig rendkívül csekélyek voltak.⁸ Így a térségben a katolikus egyház pozícióinak növelése és a felekezetszervezés megindítása a helyi nemesség akaratától és lehetőségeitől függött.

A 17. század első felében igen komoly változások mentek végbe a régió nemesi társadalmának struktúrájában, ami a téma szempontjából is figyelmet érdemel. Ez a változás a 17. század legelején vette kezdetét azáltal, hogy az ecsedi Báthory és a ruszcai Dobó családok fiú ágon kihaltak. Mindkét család országos viszonylatban is a legjelentősebb arisztokrata famíliák élmezőnyébe tartozott. Ezzel egyrészt a régió rendi társadalmának legfelső szintjén keletkezett vákuum aktivizálta a társadalmi mobilitás mechanizmusait, másrészt pedig a református felekezet a két legjelentősebb támogatóját veszítette el.⁹ Ennek hatására megindult a nemesi társadalom felső rétegének formálódása, amit nagyrészt az évszázadok alatt kialakult belső rekrutációs folyamatok határoztak meg, de kitapintható módon megjelentek a Habsburg Monarchia más részeiben megfigyelhető elemek is.

A 16. század második harmadától az Osztrák Főhercegség, majd az udvar Prágába költözésétől a Cseh Királyság társadalmi mobilitásának a legmeghatározóbb tényezői a felekezeti szempontok voltak. Mindkét tartomány esetében jól megfigyelhető, hogy a legfontosabb rendi pozíciókból folyamatosan szorultak ki a protestáns nemesek, és ezzel párhuzamosan a tartományi rendek (Herrenstand, Ritterstand) felekezeti összetételében is egyre inkább a katolikusok domináltak. Ez egy felekezeti és politikai tekintetben is folyamatosan érlelődő konfliktust eredményezett, aminek igen nagy szerepe volt az 1619. évi cseh felkelés kitörésében, amelyhez szinte azonnal csatlakoztak az alsó- és felső-ausztriai protestáns nemesek is.¹⁰ Ezek azonban nem spontán folyamatok voltak, hanem a Habsburg-kormányzat következetesen folytatott társadalompolitikájának eredményei és következményei. A felekezeti elem szerepének domináns megjelenése a rendi társadalom formálásában és a központi kormányzat kialakításában összekapcsolódott a katolikus felekezetszervezés megindulásával. Ennek a legintenzívebb időszaka a 16–17. század fordulóján tapasztalható, de a korszak emblematikus figurájának, Melchior Klesl bécsi kardinális tevékenységének teljes időszakára jellemző.

A két kelet-magyarországi főnemes halálával meginduló társadalmi változások elemzésénél tehát érdemes ezeket a szempontokat figyelembe venni, különösen a társadalmi hierarchia csúcsán tapasztalható változások kapcsán. A felső-magyarországi régióban zajlott ugyanis a 17. század első felében a legintenzívebb formálódás az arisztokrácia soraiban. A 1606 és 1645 közötti időszakban a Magyar

8 *Mihalik Béla*: Papok, nemesek, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699). Bp. 2017. 23–29.

9 *Borbély Zoltán*: Nemesi stratégiák és a társadalmi mobilitás lehetőségei Felső-Magyarországon a 17. század első felében. Századok 154. (2020) 1. sz. 29–35.

10 *MacHardy, Karin*: The Rise of Absolutism and Noble Rebellion in Early Modern Habsburg Austria, 1570 to 1620. (Comparative Studies in Society and History 34.) 407–438.

Királyság egészét tekintve 46 bárói rangemelés ismert, amellyel köznemesi családokat emelt be az uralkodói kegy a mágnások rendjébe. Ezek közül 19 rangemelés a felső-magyarországi régió nemesi családjait érintette, ami arányaiban igen jelentős társadalmi mozgásként értékelhető. Tovább erősíti ezt Homonnai Drugeth János és Nyáry István grófi rangemelése, ami a főnemesi társadalom csúcsán is érzékelhető formálódást jelez.¹¹

A rangemelések okainak széles körű szempontrendszeréből jelen esetben csak a felekezeti tényezőt emelem ki. A rangemelésben érintett 21 család közül 12 katolikus, 4 református, 5 család esetében pedig a források nem teszik lehetővé a felekezeti hovatartozás egyértelmű megállapítását. Hogy teljes képet kapjunk a régióról, meg kell említeni azokat a családokat, amelyek a vizsgált korszakban már a főnemeséghez tartoztak, vagyis a Melith, a gersei Pethő, a Perényi és a Rákóczi családokat, amelyek közül az első kettő katolikus, az utóbbiak pedig reformátusok voltak, de a korszakban köreikben megjelentek katolikus családtagok is. Rajtuk kívül rendelkeztek birtokokkal az Esterházy, Forgách, Csáky és Wesselényi családok is a vizsgált 13 vármegyében, de fő tevékenységi területük súlypontja az ország más részeire esett.

Az új mágnások között tehát feltűnően magas a katolikusok aránya, aminek okait érdemes alaposabban megvizsgálni. Az említett cseh és osztrák területekre vonatkozó kutatások (egészen pontosan a Titkos Tanács tagjainak vizsgálatai) rámutattak, hogy egy-egy személy vagy család társadalmi és hivatali rangemelésének hátterében a felekezetváltásnak igen jelentős szerepe volt. Olyannyira, hogy a konverziók nagy részének esetében anyagi előnyök vagy társadalmi-politikai érvényesülés állt a felekezetváltások közvetlen hátterében.¹² A tényleges hitbéli meggyőződést természetesen nem lehet és nem is szabad kizárni egy ilyen komplex jelenség okai közül, de talán ennek a tényezőnek a vizsgálata a legnehezebb, ugyanis kivételesen jó forrásadottságokra van szükség hozzá. A magyar arisztokrácia esetében a leggazdagabb levéltári anyaggal rendelkező személyek esetében is csak kivételes esetben ismerjük ezeket a körülményeket.¹³ A felső-magyarországi régióból teljes részleteiben sajnos egy megtérés sem ismert. A szakirodalomban hosszú időn keresztül szinte kizárólag Pázmány Péter tevékenységéhez kötötték a magyar arisztokrácia katolizálását, az újabb kutatások azonban rámutattak arra, hogy jóval összetettebb folyamatról van szó.¹⁴

11 Az adatok forrása: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. <https://archivum.piarista.hu/arisztokrata/index.htm>, letöltés 2020. dec. 1.

12 Winkelbauer, T.: Fürst und Fürstendiener i. m. 66–144.

13 Fazekas István: Batthyány Ádám „áttérési irata” 1629. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella, Tusor Péter. Bp. 2007. 455–464., Tusor Péter: Forgách Zsigmond katolizálása. Egy római misszilis (irodalom)történeti forrásértéke. In: Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére, 2. Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya. Debrecen 2011. 640–646.

14 Áttekintő jelleggel: Molnár Antal: Végvár és rekatolizáció. Althan Mihály Adolf és a magyarországi rekatolizáció kezdetei. In: Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. 390–398.

A rangemelésben részesült 12 személyből öten konvertiták (Károlyi Mihály, Esterházy Miklós, Daróczy Ferenc, Barkóczy László és Orllé István), heten pedig katolikus családban születtek. Annak ellenére, hogy az ország keleti részében és különösen a Tisza-vidéken érte el a legjelentősebb eredményeket a reformáció terjedése, és később is ezen a területen voltak a legerősebb pozíciói a protestantizmusnak, néhány család mégis megmaradt a régi hiten. Közéjük tartoztak a Melith család tagjai, illetve Alaghy Ferenc és unokaöccse, Menyhért is, de a régióban frissen megtelepedő Sennyey és Pethe családok tagjai is katolikusok maradtak. Vagyis esetükben a felekezeti hovatartozás már eleve adott előnyt jelenthetett a rangemelésben.

Az ismert adatok alapján a konvertiták esetében a felekezetváltás egyetlen esetben sem köthető közvetlenül a rangemeléshez, de az egész életpálya szempontjából mégis nagy jelentőséget tulajdoníthatunk neki. Esterházy Miklós karrierje a legismertebb. A korszakban szinte egyedülálló pályafutás, amely a nádori méltóságig és az ország legnagyobb birtokvagyonának megszerzéséig ívelt.¹⁵ Fiatalkori katolizálásának hatása az életpálya minden állomásán kimutatható. A köznemesi sorból származó Daróczy Ferenc szepesi kamarai tanácsos és Orllé István putnoki kapitány esetében a fiatalkori bécsi tanulmányok érlelték meg a felekezetváltás melletti elhatározást, és ennek előnyeit eredményesen tudták kihasználni a hivatali és katonai pályán.¹⁶ Némileg eltérő Károlyi Mihály esete, aki egy komoly birtokállományt örökölt meg Szabolcs vármegyében. Fiatal korában ő is szolgált néhány évet Bécsben, Mátyás főherceg udvarában a Bocskai-felkelés idején, de katolizálására csak jóval később, már a bárói rangemelését követően került sor 1614-ben a jezsuiták hatására.¹⁷ A rangemelés és a konverziók között tehát közvetlen kapcsolatot egy esetben sem fedezhetünk fel, de a katolikus felekezethez tartozás számos pozíció és birtok elnyerésénél is kimondott szempont volt az udvarban, így a rangemelés kapcsán sem lehetett ez másként.

A konvertiták között szükséges megemlíteni további három személyt. Az első helyen Homonnai Drugeth Györgyöt, aki a társadalmi mobilitás szempontjából ugyan nem releváns, mivel szilárdan őrizte a család évszázados pozícióit a társadalmi hierarchia csúcsán, sőt az említett mágnás családok kihalását követően jelentősen növekedett is a befolyása, de éppen ebből következően az ő katolizálásának voltak a legjelentősebb következményei a régióban. A Homonnai Drugeth család vagyona és társadalmi tőkéje volt messze a legfontosabb, ami a katolikus felekezetszervezés szempontjából is meghatározó tényezőnek bizonyult. Ugyanebből a szempontból kerülne a képzeletbeli fontossági sorrend második helyére Nyáry István konverziója. A református főúr felesége halálát követően már a grófi cím birtokában tért át a katolikus hitre 1636-ban, amiről

15 Péter Katalin: A barokk korszak magyar társadalmá. In: A magyarországi barokk kezdetei. Szerk. Sárkány Mihály. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 31.) Bp. 1979. 259–271.

16 Borbély Z.: Nemesi stratégiák i. m. 46–48.

17 A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 1600–1700. IV. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1887. (a továbbiakban: KO. IV.) 205.

a közreműködő olasz konventuális ferencesek hatalmas eredményként számoltak be Rómában.¹⁸ Esterházy Miklós nádor sógora és a Várday–Telegdy–Nyáry-vagyon haszonélvezője a felső-magyarországi katolikus felekezetszervezés legaktívabb időszakában tért át a katolikus hitre. A harmadik konvertita, aki legalább olyan fontos szerepet játszott, mint az iménti két mágnás, az erdélyi fejedelem testvére, Rákóczi Pál volt. Felekezetváltásának körülményei és ennek hosszú távú kihatásai olyannyira jól reprezentálják a vizsgálatunk középpontjában álló kérdéseket, hogy bemutatásukra a későbbiekben még részletesebben kitérek.

Célszerű tehát, ha a térítő földesúri ellenreformáció vizsgálata során a társadalmi és vagyoni szempontok alapján mérlegeljük egy-egy család jelentőségét, ahogyan a nemesi támogatásra hagyatkozó katolikus felekezetszervezés lehetőségeit is. Ennek tudható be, hogy a Rákóczi család birtokainak (és hatalmának) gyarapodásával egyre inkább fogyott a katolikus térnyerés lehetősége Felső-Magyarországon. A Rákóczi-dinasztia felekezeti politikáját ráadásul tovább erősítette a régió tehetős köznemesi rétegét alkotó nagyjából egy tucat család és közvetetten a tőlük függő kisnemesek sokasága. Ezen famíliák gazdasági szempontból is a református egyház patrónusai voltak, de ők alkották a Rákócziak felekezeti alapon szerveződő politikai támogatói bázisát is.

Birtokállomány vonatkozásában számszerű adatokkal sajnos nem tudjuk pontosan meghatározni ennek a társadalmi-felekezeti megosztottságnak az arányait. Annyit azonban meg lehet állapítani, hogy a térség főnemesi címmel rendelkező tagjai a 17. század közepére döntően a katolikus felekezethez tartoztak, többségük azonban alig rendelkezett nagyobb gazdasági tőkével, mint a tehetős református köznemes családok. Összességében tehát jócskán a protestánsok oldalára billen a mérleg nyelve.

A térítő földesúri ellenreformáció jelentőségének meghatározása szempontjából fontos kérdés, hogy egyedi jelenségekről beszélhetünk, vagyis egy-egy személy és család saját felekezeti igényeinek megvalósítása zajlott, vagy általános szabályszerűségek is felfedezhetők, amelyek alapján összehangolt és szervezett tevékenységnek tekinthetjük a folyamatot.

Már magának a konfesszionalizációs modell megszületésének a ténye is feltételezi, hogy a felekezetszerveződés a protestáns egyházak esetében is tudatos és szervezett folyamat volt, a katolikus konfesszió esetében pedig csak az egyházszerkezeti kiépítésére irányuló lépések is megerősítik ezt.¹⁹ Ennek a tervszerű folyamatnak az összekapcsolódási pontjait érdemes egybevetni a nemesi társadalom formálódásának és működésének az elemeivel.

A felekezeti elem szerepe a nemesség társadalmi kapcsolatrendszerének alakulásában hosszabb távon leginkább a házassági kapcsolatok segítségével vizsgálható. A felső-magyarországi főnemesi családok közül csak a Homonnai

18 Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. Ed. István György Tóth. Bp.–Róma 2002. 745–747., 750–753.

19 Konkrétan a felső-magyarországi területek kapcsán: *Tusor* Péter: „Ellenreformációs haditer” 1606-ból (forrásközlés). In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2008. 73–91.

Drugeth és Nyáry családokat sorolhatjuk az országos elithez, akiknek családi kapcsolatrendszerük behálózta a Magyar Királyság egészét. Nagyobb részük elsősorban regionális szinten érvényesült, és csak a 17. század végén lépett ki az országos politika szintjére néhány família, mint a Károlyiak és Barkóczyak. Ez a zártabb regionális közeg a házassági kapcsolatrendszerek alakulásában is remekül megfigyelhető.

Fazekas István azt a megállapítást tette a régió katolikus nemességének (főként a Melith, Várday, Telegdy és Szokoly családok) házassági kapcsolatai nyomán, hogy sokkal kevésbé a katolikus felekezethez tartozás, mint inkább a gyakran változó politikai körülmények közötti túlélés határozta meg a párválasztás szempontjait.²⁰ A 16–17. század fordulójának viszonyai között, csupán ezeket a családokat vizsgálva a megállapítás meg is állja a helyét, de ha a következő három generáció házassági szokásait is alaposabban elemzés alá vesszük, és kiterjesztjük a vizsgálatot valamennyi főnemesi családra, már más eredményre jutunk.

Noha a zártabb regionális közeg következtében a „házassági piac” is jóval szűkebb volt, valamint a társadalmi rang fenntartása és birtokgyarapítás egyébként is íratlan szabályokat diktált a férjek és feleségek kiválasztásakor, számos esetben kimutatható a felekezeti szempont. A szóban forgó 16 katolikus család három generációjának (1606 és 1670 közötti időszakban) általam eddig számba vett 64 házassági kapcsolatából 42 a vizsgált családok között létesült, és csak 22 esetben kerültek be új családok a rokonságba.²¹ A számadatok sajnos igen bizonytalanok, amit további genealógiai kutatásokkal kell pontosítani, de ez az arányokat vélhetően nem fogja jelentősen megváltoztatni. Az újonnan bekerült családok esetében, mint az Andrassy, Csáky, Koháry, Zólyomi, Bánffy, Thököly, nagyrészt elsősorban hasonló arisztokrata családokat találunk. Amennyiben nem sikerült rangban megfelelő férjet vagy feleséget találni, úgy a döntő többségében katolikus tehetős köznemesi családok kerültek elő, mint a Haller, Kapy, Újfalussy, Szentiványi familiák. A 17. század közepétől egyre gyakoribb jelenség az is, hogy a megfelelő rangú kérők hiányában zárdába kerültek a lányok.

Látványos azonban a protestáns nemesség hiánya. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolásakor az I. Rákóczi Ferenc körül tömörülő tehetős köznemesek (Baksa, Bónis, Szepesi, Szuhay) nem kerülnek elő a házassági kapcsolatok között, vagyis még a demográfiai kényszer következtében sem nyitottak egyik fél részéről sem a házassági kapcsolatok kialakítása irányába.²² A kérdés tisztázása további részletkutatásokat igényel, de talán megkockáztathatjuk azt

20 *István Fazekas: Katholische Adelige jenseits der Theiß. Ein Beitrag zur ungarischen Adelsgeschichte zwischen 1550 und 1640.* In: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie.* Hrsg.: Katrin Keller, Petr Maťa, Martin Scheutz. Wien 2017. 49–51.

21 Az adatokat jelenleg egy Access adatbázisban gyűjtöm, melynek publikálását az MTA-Lendület Magyar Családtörténet kutatócsoport gondozásában hamarosan elérhető Arisztokrácia adatbázisban tervezem.

22 Erről a tehetős köznemesi rétegről: *Benczédi László: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere.* *Századok* 109. (1975) 3–4. sz. 510–548.

a megállapítást, hogy a felekezeti különbségeknek egyre nagyobb lett a jelentősége, és az egyre zártabb csoporttá váló katolikus főnemesség csak a saját társadalmi rangján álló csoporton belül volt hajlandó figyelmen kívül hagyni a felekezeti szempontokat.

Mindez három generáció házassági szokásainak megfigyelésével a felső-magyarországi régió kapcsán óvatosan megfogalmazható következtetés. Ez a három generáció időben szinte le is fedti azt a folyamatot, melynek során a magyar főnemesség túlnyomó többsége áttért a katolikus hitre, annak aktív gyakorlója, támogatója és terjesztője lett.

A folyamat részleteinek megvilágítására érdemes kiemelni néhány olyan példát, amely egy prozopografikus jellegű vizsgálat szempontjait adhatja. Itt érdemes visszakanyarodni Rákóczi Pálhoz és ahhoz a nemzedékhez, amelyben a legnagyobb számban fordult elő a felekezetváltás. Általánosságban megállapítható ugyanis, hogy a konvertiták sokkal buzgóbban tevékenykedtek a választott felekezetük térnyerésének és terjesztésének elősegítésében, mint akik születésüktől az adott hitet gyakorolták.

Rákóczi Pál a református Rákóczi Zsigmond és Gerendi Anna házasságából született harmadik gyermek, aki szülei halálát követően mostohaanyja, Telegdy Borbála gyámságában maradt. Mint már arról szó volt, a Telegdy család a 16. század folyamán kitartott a katolikus hit mellett, ami Borbála esetében is igen következetesen megmutatkozott. Rákóczi Pál tekintetében olyan módon, hogy Forgách Ferenc esztergomi érsek udvarába küldte és a főpap gondjaira bízta a tizenhárom éves fiút.²³ Forgách már a trienti reformok szellemiségében fogott hozzá a katolikus egyház újjászervezéséhez a bécsi szerződés és a vallási szabadságot biztosító törvények szentesítését követően. Rákóczi Pál másfél évet töltött ebben a közegben, majd a grazi jezsuita egyetemen folytatta tanulmányait további öt évig, ahol „philosophiát” hallgatott legutoljára, vagyis a bölcséleti képzés nagy részét elvégezhette.²⁴

A külföldi egyetemlátogatás a korabeli a magyar (fő)nemesek között egyre kevésbé számított különlegességnek, Rákóczi abból a szempontból azonban kitűnik, hogy az egy-két féléves beiratkozásokkal szemben esetében a bölcséleti fakultás elvégzése komoly tudományos teljesítménynek számított. Ennél komolyabb műveltséget általában csak az egyházi pályára lépőkkel kapcsolatban regisztrálhatunk, akik teológiai fakultásokon folytathatták tanulmányaikat. Rákóczi Pál tehát kora legműveltebb magyar főurai közé tartozott.

Ezen a ponton, vagyis az oktatás kapcsán állapítható meg az első és talán legfontosabb szempont, amely szinte valamennyi konvertita és katolikus főnemes esetében közös tulajdonság. Az egyetemi tanulmányokat elsősorban a Rákóczihoz hasonló tehetős családok tudták lehetővé tenni, ennek jelentősége azonban

23 MNL OL E 190 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Családi és személyi fondok, Archivum familiae Rákóczi. No. 63. Telegdy Borbála levele Rákóczi Lajosnak, 1609. április 17. Makovica.

24 Magyar Történelmi Tár 1887. Rákóczy Pál tanulókori levelei a grazi egyetemből. 267. Rákóczi Pál levele Rákóczi Zsigmondhoz 1616. január 13. Gráz.

egyre növekedett. A vizsgált időszakban a felső-magyarországi főnemesség köréből a grazi egyetemre 13 további beiratkozás ismert, de közel sem ez volt a legfontosabb peregrinációs célpont. A jezsuiták bécsi egyetemén 26-an folytattak hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat, de 5-en Olmützben, 9-en pedig itáliai egyetemeken is megfordultak a századfordulótól a visszafoglaló háborúkig terjedő időszakban.²⁵

Általános jelenségnek tekinthető, hogy a valamelyik egyetemet megjáró személy gyermekei jövője szempontjából is fontosnak tartotta a felsőfokú tanulmányokat, ami számos esetben jelentősen segítette a család társadalmi és anyagai gyarapodását. Gersei Pethő István mindhárom fiát egyetemre küldte. A legidősebb Ferenc 1611-ben Grazban a grammatikát végezte, majd 1614 januárjában testvéreivel, Mihállyal és Istvánnal az olmützi egyetemre iratkoztak be filozófiát hallgatni. Utóbbiak az olmützi tanulmányokat 1617-től a bécsi egyetemen folytatták tovább, feltehetően nem túl sokáig, és életükben talán nem is a tanulás volt már ekkor a legfőbb szempont. Ferenc azonban 1619-ben befejezte a bölcséleti tanulmányait Grazban, 1622-re pedig ugyanitt a teológiai fakultást is elvégezte.²⁶ Ezt követően belépett a jezsuita rendbe, majd valószínűleg onnan távozva, másfél évtizedig jászói prépost volt.²⁷ A következő generációból Mihály fia, István a nagybátyja nyomdokait követve szintén a jezsuita rendbe állt, és ott kerek ötven éven keresztül szolgált.²⁸

Jelentősebb eredményeket ért el a bárói rangra emelt Sennyey Pongrác, hányatatott sorsú egykori erdélyi kancellár gyermekei közül István, aki nyolcéves korától a jezsuiták gimnáziumaiba járt Kolozsvárott, Bécsben és Ingolstadtban, majd 1607 és 1610 között a bécsi egyetemet látogatta. Ezt követően ő is egyházi pályára lépett, és a hosszú ranglétra végén győri püspök lett, mellette 1623–1635 között kancellár volt.²⁹ Testvére, Sennyei Sándor csak a középfokú tanulmányokig jutott, bár azokat a bécsi jezsuita gimnáziumban végezte 1607 és 1611 között. Ezt követően évtizedeken keresztül Felső-Magyarországon teljesített különféle szolgálatokat II. Ferdinánd megbízásában, amiért királyi tanácsossá nevezték ki.³⁰ Egyetemi tanulmányokat a Paczóth Judittól született fiai, Ferenc, Albert, István és László végeztek Bécsben és Grazban. Utóbbi kettő szintén egyházi pályára lépett. István veszprémi püspök lett, László pedig a jezsuita rendbe lépett, ahol

25 *Varga Júlia*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.) Bp. 2004. passim; *Szlavikovszky Beáta*: Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. 1526–1918. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 16.) Bp. 2007. passim.

26 *Varga J.*: Magyarországi diákok I. m. 62., 80., 197.

27 *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. II.* (1601–1640), coll. et ed. Ladislaus Lakács S.I. Romae 1982. 702.

28 *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu* (1551–1773) Pars. II. coll. et ed. Ladislaus Lakács S.I. Romae 1988. 1197.

29 *Veress Endre*: A kis-sennyei Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása. Századok 49. (1915) 50–69.

30 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és korai barokk síremlékei. Művészettörténeti Értesítő 54. (2005) 3–4. sz. 333–334.

rendkívül aktív tevékenységet folytatott a nagyszombati oktatás szervezésében és a rend előjárói feladatainak intézésében is.

Az oktatási szempontok mellett mindkét felhozott példa rámutat arra is, hogy a birtokvagyon és társadalmi presztízs szempontjából nem éppen az élvonalba tartozó családokban az egyházi pálya szerepe ismét megnövekedett, és hosszú távon legalább olyan eredményesen járult hozzá a család gyarapodásához, mint a jól kivitelezett házasságpolitika. De a térítő földesúri ellenreformáció szempontjából is fontos szerepet játszanak az egyházi pályára lépett családtagok, mint Homonnai Drugeth János sógora, Jakussith György egri püspök, aki az 1630-as években számos alkalommal megfordult Ungváron.³¹

Az egyetemi tanulmányok jelentősége egyre nagyobb lett ugyan a főúri családok nevelési stratégiájában, a nagy többség azonban mégsem lépett túl a középfokú oktatás szintjén. A felekezetszervezés leghatékonyabb eszköze azonban éppen a középszintű oktatás volt. A katolikus egyház esetében ez a jezsuiták által megszervezett középfokú iskolahálózatot jelentette. A kollégiumalapítás szigorú feltételei, amelyek anyagi és szellemi tekintetben is a legmagasabb színvonal fenntartását biztosították, valamint az egységes tanulmányi szabályzatban (Ratio Studiorum) rögzített tananyag a korszak legjobban hasznosítható műveltségét nyújtották.

A jezsuiták kollégiumaiban folytatott néhány év grammatikai, retorikai, esetleg filozófiai tanulmányok olyan tudással vértették fel a diákokat, amely a Habsburg-kormányzat (regionális) igazgatási rendszerének, mint például a Szepesi Kamara vagy a felső-magyarországi főkapitányság szervezetébe tartozó katonai posztok vezetésével járó adminisztrációs tevékenység elvégzésére tették alkalmassá az illetőt. De a közös műveltség volt az alapja a bécsi központi kormányzatban szerepet vállaló osztrák és cseh arisztokratákkal kiépített informális kapcsolatrendszereknek is, ami legalább olyan fontos eleme volt egy-egy vezető pozíciónak, mint a hivatali ügymenetben való jártasság.

A társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció jelentőségével arányosan növekedett tehát a műveltség jelentősége. Alaghy Menyhért és Rákóczi Pál esetében is ez alapozta meg az országbírói hivatalig futó pályát, de az őket követő Homonnai Drugeth János is a bécsi egyetemen folytatott tanulmányokat. A fiatal Homonnai gróf helyzete annyiban is hasonlít Rákóczi Páléhoz, hogy szintén árvaként, Pázmány Péter pártfogásában látogatta a bécsi egyetemet, és felnőttkora eléréséig a főpap gyámsága alatt állt.

A feltörekvőfélben lévő arisztokrata családok esetében a jezsuitáknál folytatott középszintű tanulmányok azonban általában kielégítették a számukra reálisan megszerezhető tisztségekhez szükséges kompetenciákat. A Szepesi Kamara újjászervezésében és vezetésében vezető szerepet játszó Daróczy Ferenc végrendeletében gyermekei számára „keresztény római katolikus anyaszentegyház

31 „Akartam volna igen ha püspök Jakusith György sógor urammal kegyelmed jobban megismerkedhetett volna. meg is látogattuk volna kegyelmedet, de ő kegyelme igen siet.” Homonnai Drugeth János Nyáry Istvánnak 1639. február 8. Ungvár MNL OL P 707 Zichy család zsélyi levéltára XXXII. Missiles (a továbbiakban: P 707) Nr. 7492.

vallásán való tanítók”-at rendelt, „kiváltképpen pedig jezsuita rendekere mind az szerelmes feleségem, s mind atyafiak lelkiismeretében kötelesek legyenek. Iskolából pedig tizennyolc esztendő koráig ki ne vegyék, lehessen fundaméntuma az deákságban, az után tanulja egy ideig hazája törvényeit is”.³²

Hasonló alapelvek figyelhetők meg a Melith család esetében is. A gyermekáldásból gazdagon részesülő Melith Péter és Szokoly Erzsébet házasságából 1603 és 1627 között kilenc utód született, közülük öt fiú, akiknek a neveléséről a változó körülmények között kellett gondoskodni. Az idősebb fiúk, Melith Ferenc és István a Drugeth György által alapított homonnai jezsuita gimnáziumban végezték tanulmányaikat számos környékbeli nemessel együtt. A jezsuiták hatékonyságát jól mutatja Szemczi Mátyás atya Melith Péternek írt levele, amelyben arra hívja fel az apa figyelmét, hogy „félő, hogy az Ferkó idején el ne hódoljon nagyságtoktól, mert egyáltalában ő páterré akar lenni”.³³ A kis Ferkó ugyan nem lépett egyházi pályára – amiben korai halála, de apja ellenkező akarata is közrejátszhatott –, de mint láttuk, bőven találunk erre példát a szűkebb régióból is.

Mikor az 1620-as évek végén a fiatalabb Melith fiúk iskoláztatására került a sor, a homonnai jezsuita kollégium – ideiglenesen – nem működött Bethlen Gábor tevékenységének következtében, de Péter és György Bécsig utazott a jezsuiták oktatásáért.³⁴ Itt a velük közel egykorú Károlyi Ádámmal tanultak, akit apja végrendelete értelmében szintén „az igaz római catholica religióban” a jezsuiták neveltek. Az ifjabbik Melith Péter 1632-ben azonban már nagybátyja, Melith György mellett szolgált, aki megállapította, hogy „az udvarban sem diákságbéli tudományát sem az kard kivonást el nem felejtette”.³⁵ Ezzel elég érzékletesen kifejtette a prioritásokat, amelyek a társadalmi közeget jellemezték.

A középfokú iskoláztatás aránya sajnos nem határozható meg olyan pontosan, mint az egyetemre beiratkozott személyek csoportja, de nagyságrendileg magasabb lehetett. Már csak a részletesebben ismert példák, mint amilyen a Melith fiúk bécsi tanulmányai is rámutatnak arra, hogy az 17. század második harmadára szinte általánossá vált a nemesség felső rétege és a főnemesség számára a középfokú iskoláztatás.

A felső-magyarországi régióban a Homonnai Drugeth György által 1614-ben alapított kollégium meghatározó jelentőségű volt e tekintetben.³⁶ A kollégium működésének mindössze öt éve a katolikus felekezetszervezés egyik legaktívabb időszakára esett, melynek eredményei a következő évtizedekre is meghatározóak voltak. Melith Ferkó eltökéltsége a jezsuitáknál nevelkedett generáció tagjainak nagy részére jellemző volt. Az itt elsajátított viselkedési formák a katolikus

32 Štátny archív v Prešove. Drugeth Humenné (1292–1945) (a továbbiakban: ŠA Prešov DH) 273 F/18.

33 MNL OL P 707. No. 6314. Szemczi Mátyás atya Melith Péternek 1619. február 5. Homonna.

34 *Fazekas István*: A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp. 2002. 139–157.

35 MNL OL P 707. No. 4982. Melith György testvérének, Péternek, 1632. november 3. Eszeny.

36 *Molnár Antal*: Homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp. 2009. 95–146.

konfesszió elemeire épültek, és egy újfajta műveltségi közegeth kapcsolták a fiatalokat, aminek legkifinomultabb formáit Nagyszombatban, Bécsben és Rómában tapasztalhatták meg.

Bethlen Gábor hadjárátát követően a kollégium működése megszűnt ugyan, jónéhány jezsuita páter azonban a térségben maradt, és a főurak udvaraiban húzta meg magát, ahol továbbra is oktatási és részben pasztorációs tevékenységet folytatott.³⁷ Bethlen halálát követően csak lassan haladt az újjászervezés, de az 1630-as évek közepétől ismét fogadott diákokat a kollégium, amelyet 1640-ben Homonnai Drugeth János áthelyezett Ungvárra.

A kollégium fenntartásának legnagyobb részét Homonnai gróf biztosította, de a régió nemessége számos adománnyal igyekezett biztosítani a működését. Ezek közül az egyik legérdekesebb a Melith György által létrehozott alapítvány, amely 8 pap és 12 világi növendék nevelését tette lehetővé.³⁸ Az alapítvány létesítésének érdekességét leginkább az a körülmény adta, „hogy Isten engemet véghetetlen bölcsessége szerint magtalansággal szeretett, ahhoz képest hogy legyen kinek tányéromról nyújtani valami falatot és viselje gunyámat ha magam gyermekére nem ruházhatom, valami árvának léssen része abból”.³⁹ Melith György tehát örökös hiányában vált vagyoni és társadalmi helyzetéhez mérten a katolikus egyház komoly támogatójává.⁴⁰

A kollégium tanulóinak névsora sajnos nem ismert, de a Homonnán tevékenykedő páterek létszámának gyarapodása feltehetően a hallgatói létszám növekedésével hozható összefüggésbe.⁴¹ Ha végiglapozzuk a jezsuita kollégium riválisának tekinthető sárospataki református kollégium nemesi származású diákjainak névsorát, azt tapasztaljuk, hogy teljesen hiányoznak a magyarországi

37 Feltehetően Károlyi Mihály halálát követően érkezett Kecskeméti Márton jezsuita atya az árvák és az özvegy lelki gondozására viszonylag hosszú időn keresztül a Károlyi birtokokon tartózkodott. MNL OL P 707. No. 3661. Apáti, 1627. december 7. Kecskeméti Ferenc – Melith Péter, MNL OL P 707. No. 3663. Kecskeméti Ferenc – Melith Péter 1628. március 27. Károly.

38 Dobronoky György 1634. szeptember 14-én hálálkodik Melith Györgynek a bőkezű felajánlásért, és azt írja, hogy „nagyságodnak örök emlékezete lehessen az több Benefactorink közt”. Vagyis a megnyitás küszöbén álló kollégium számos „benefactor” támogatását élvezte, köztük azonban Melith György felajánlása volt a legjelentősebb, ugyanis még az 1670-es években is jelentős forrásnak számított, akkor már a Kassán működő „Kisdianum”, vagyis a Kisdy Benedek által megszervezett szeminárium számára. Lásd *Mihalik B.*: Papok, nemesek, konvertiták i. m. 262.

39 MNL OL P 707. No. 5012. Melith György levele Melith Péternek, 1634. július 3.

40 Két unokaöccse, Perényi György és az ifjabbik Melith Péter is Melith György támogatását élvezte az 1630-as évek elején. Perényi nagybátyja ajánlásával került Nagyszombatba, Pázmány Péter udvarába és az ottani jezsuita kollégiumba. MNL OL P 707. No. 2203. Perényi Imre levele Melith Györgynek, 1635. február 25. Nagyszombat; MNL OL P 707. No. 2202. Pázmány Péter a Perényi fiúról Melith Györgynek, 1633. július 5.

41 A létszám alakulása a következő: 1631:7; 1632:8, 1633:8; 1634:10; 1635:12; 1636:11; 1637:14; 1638:16; 1639:12; 1640:16 fő. A felső-magyarországi missziókban szolgáló jezsuitákat nem vette számba, csak a Homonnán tartózkodókat. *Catalogi Personarum* II. i. m. 353–354, 371, 389, 408, 426, 445, 482, 503, 520–521. A homonnai, majd ungvári kollégium létszámadatai alapján nagyjából a pozsonyi jezsuita kollégiumhoz mérhető.

főnemesek. Egyedül Perényi György neve bukkan fel 1639-ben, amikor a fejedelem fia, Rákóczi Zsigmond is itt koptatta az iskola padjait.⁴² Ellenben az erdélyi főnemesség fiai és a felső-magyarországi protestáns tehetősnéi köznemesi családok, mint az Ibrányi, Szikszay, Debreczeni, Chernel, Pongrácz, Fulo évről évre visszatérő nevek. A pataki iskola tananyagát tekintve – ami dominánsan református teológiára korlátozódott – jelentősen lemaradt a jezsuiták által biztosított oktatás hasznosíthatósága mögött. A puritán tanok megjelenése ugyan felzavarta az állóvizet az 1640-es években, majd Comenius tevékenysége újabb felvirágzást hozott, a pataki neveltetés eredményei azonban elsősorban a Rákóczi-dinasztia környezetében voltak hasznosíthatók.⁴³

Fontos megemlíteni, hogy az oktatásnak egy speciális területéből is igyekeztek kivenni a részüket a katolikus főnemesek. A paphiány enyhítésére a legtehetősebb főurak saját maguk fogtak a birtokaikon hadra fogható egyháziak taníttatásához. Rákóczi Pál 1631-ben azzal a kéréssel fordult a Szentszékhez, hogy a saját költségén Bécsben, Pozsonyban, Lembergben és Nagyszombatban neveltetett papnövendékeket, akiket uradalmaiban a lelkipásztorkodásban és a térítésben kívánt alkalmazni, valamelyik általa kiválasztott püspökkel felszenteltesse.⁴⁴ Hasonló patronálási tevékenység nyomaira bukkanhatunk Homonnai Drugeth János esetében is, aki 1637-ben vett reverzálist Mokczay Andrásról Pozsonyban, aki a gróf költségén folytatott tanulmányokat azzal a feltétellel, hogy annyi ideig fogja fizetés nélkül szolgálni Homonnait, ahány évig a tanítását finanszírozta.⁴⁵ Mokczay később jelentős egyházi pályát futott be: egri nagyprépost és erdélyi püspök lett. Hasonló feltételekkel tanult Kisvárdai Eh Mihály a római Collegium Germanicum et Hungaricumban az 1640-es években Nyáry István támogatásával.⁴⁶ A Pázmány Péter alatt zsinati határozatban elrendelt papnevelés intézményesítésével párhuzamosan tehát a nemesség is igyekezett biztosítani az utánpótlást a választott felekezetnek papjai számára.

A világi papság alsóbb szintjeinek szinte teljes hiánya következtében azonban a 17. század első felében a különböző szerzetesrendek kényszerültek rá, hogy a hittérítő tevékenységük mellett az áldozó papi szerepet is betöltsék a legtöbb helyen. Emellett a szerzetesek tevékenysége abból a szempontból is sokkal hatékonyabbnak tekinthető, hogy olyan, a konfesszionális modellből viszszafelejtő elemek tudatos kialakítására is figyelmet fordítottak, mint a saját

42 *Hörcksik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak 1998. 165. (Catalogus nobilium studentium Collegii S. Patak.)

43 *Makkai László*: A Kollégium története alapításától 1650-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981. 45–55.

44 *Galla Ferenc*: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából. Levéltári Közlemények 24. (1946) 138.

45 SA Prešove DH inv. c. 651/23. No. 702. Pozsony, 1637. december 13.

46 „Jövendőbeli szolgálatomért cselekednék annyi irgalmasságot vélem, hogy valami költséggel értetne nagyságod ide be, hogy nagyobb előmenetelem tanulságomban nagyságtokhoz mehetnék” MNL OL P 707. No. 7541. P. Michael Eh Kisvárdaiensis – Nyáry István, 1640. június 23. Róma.

istentiszteleti formák és saját nyelvi közeg kialakítása és az egyházszerzet kiépítése (vagy Felső-Magyarország esetben rekatolizálása). A jezsuiták mellett további három szerzetesrend aktív közreműködése játszott ebben fontos szerepet a régióban.

A jezsuiták mellett elsőként a pálosok tűntek fel Felső-Magyarországon már az 1610-es években szintén Homonnai Drugeth György környezetében. A reformáció terjedésének első időszakában a Drugethek a pálosok által a gondjaikra bízott – váraikban letétbe helyezett – különféle kegytárgyakat kisajátították, és a kincseket saját vagyonként kezdték használni.⁴⁷ A katolikus hitre tért Drugeth-leszármazott ezeket a károkat igyekezett megtéríteni. Homonnai György már 1610-től levelezést folytatott Zaicz János generálissal a terebesi, újhelyi és ungvári „klastromok” visszaadása kapcsán, de a család birtokain lévő egykori kolostorhálózat visszajuttatása egészen az 1650-es évekig elhúzódó folyamat volt.⁴⁸ 1652-ben, valószínűleg Vanoviczi János közreműködésével vették számba részletesen a rendnek járó épületeket és haszonvételeket, hogy „minden kárvallást, ha mi előtt volt is az Prinyi és Homonnai familiától in perpetuo annihilálják”.⁴⁹ A pálos rend egyik legnagyobb előnye az volt a többiekkel szemben, hogy tagjai magyarországi származásúak voltak, így könnyebben boldogultak a tarka nyelvi közegben. Tevékenységük az 1650-es évektől vált aktívabbá a felső-magyarországi régióban, amihez a Drugeth-féle adomány jelentősen hozzájárult.

A katolikus felekezetszervezés tekintetében talán a jezsuiták tevékenysége volt a legeredményesebb a Magyar Királyságban működő szerzetesrendek között. A közismert oktatási és pasztorációs tevékenységük mellett itt egy másik szempontot szeretnék kiemelni, ami legalább ilyen meghatározó. Fentebb már esett szó róla, hogy a 17. század első felében számos családban megjelent az egyházi pálya mint a család egésze szempontjából is hasznosítható érvényesülési terület. Ennek egyik lehetősége a szerzetesi pálya, amelyben a jezsuiták voltak a legnépszerűbb rend. Mint láttuk, Felső-Magyarországon is találunk jónéhány tehetősebb nemesi, de számos főrangú családot is, amelynek tagjai a jezsuiták közé álltak. Bár a rend igyekezett olyan módon szabályozni a páterek tevékenységi helyét, hogy ne okozhasson konfliktust, hogy valamely nemesi származású szerzetes a családi birtokai közelében tevékenykedik, néhány esetben azonban mégis találunk erre példát. Az egyik legnagyobb port felkavaró eset éppen a vizsgált régióban történt.

Bethlen Gábor halálát követően ismét megnyílt a lehetőség a jezsuiták előtt, hogy folytathassák tevékenységüket Felső-Magyarországon. A rendházak szervezésében és a homonnai kollégium felállításában Forró György és Dobronoky

47 *Galla Ferenc*: Pálos missziók Magyarországon a 16–17. században. S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma 2015. 129.

48 Sa Prešov (DH) inv. c. 525/3.

49 Contractus inter familiam Homonnaianam et Sacrum Ordinem, MNL OL P 707. Fasc. 13. No. 240. A megegyezést Homonnai Drugeth György kötötte Ivanovics Pál rendfőnökkel, de Vanoviczi János tevékenységének a súlypontja ekkoriban Felső-Magyarországra esett. Lásd *Tóth István György*: A remeterend vándormisszionáriusa. Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei (1642–1677).

György szervezői tevékenysége volt a legfontosabb, de az 1630-as években aktívan közreműködött ebben Paczót Ferenc is. Paczót Sáros vármegyei nemesi családból származott, amely igen közeli rokonságban állt a Károlyiakkal és gersei Pethőkkel is, de a páter sógora, Tibor Gáspár volt hosszú időn keresztül a tokaji vicekapitány. Sokkal jelentősebb szerepet játszott azonban testvére, Paczót Sándor, aki 1631–1639 között a Szepesi Kamara (pontosabban a felső-magyarországi jövedelmek) igazgatója volt.⁵⁰ Paczót neve számos esetben előkerül olyan ügyekben is, amelyek nem kifejezetten a jezsuiták tevékenységéhez tartoztak, és „panaszok voltak az secularis nagy uraktól is, hogy dolgokban áratná magát, jószágát igazgatta, szüntelen nagysággal volna, akicsodáért igen nagy gyűlötségben volna is az embereknél és félt is volna, hogy meg ne étenék, és az socitast felettéb nagy gyűlötségbe hozná”.⁵¹ Részletek sajnos eddig nem ismertek, hogy mik azok a „dolgok”, amelyről Forró György írt Homonnai Drugeth Jánosnak, de az 1647. évi országgyűlés időszakában született paszkvillus alapján joggal feltételezhetjük, hogy politikai ügyekben is aktív volt „pater Poczot”.⁵²

A jezsuitáknak tehát nem csak kifejezetten a térítő munkában volt szerepük, hanem a rend belső használatú információs rendszere is sok tekintetben előnyös lehetett a katolikus főurak számára, amely rendszernek a szálai az egyes rendházaktól Bécsig és Rómáig értek.

A szerzetesek elsődlegesen mégis a pasztoráció területén tevékenykedtek. Ebben az egyik legfontosabb tényező a felekezeti közeg megteremtése volt. Melith György 1628 decemberében azt írta testvéreinek, hogy „karácsony napján az nagy mise az kegyelmed kápolnájában volt és igen bölcs prédikációt tón ott az páter, csakhogy magam bántam oly pusztá állapotját a kápolnának, még csak egy keszkenő sincsen az oltáron semmi puramentum nincsem olyan derekas szép kápolnában”.⁵³

A mise a Melith család nemzetségi temetkezési helyének számító csengeri kápolnában zajlott. Tehát nem egy frissen katolizált nemes család birtokán, hanem egy, a régi hiten végig kitartó katolikus főnemesi nemzetség kápolnájában.

Számos példát ismerünk azzal kapcsolatban, hogy a katolikus térítésben a felekezeti közegnek sokszor döntő hatása volt. Ennek az elemnek a jelentősége (vagyis itt hiánya) Melith György levelében is érezhető. A felső-magyarországi régió tekintetében ennek a hiánynak a pótlásában a harmadik szerzetesrend megjelenése és itteni tevékenysége tekinthető nagyon fontosnak.

50 *Fallenbüchl Zoltán*: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. Levéltári Közlemények 38. (1967) 2. sz. 219. A kontextus szempontjából talán említést érdemel, hogy igazgatói állásából történő távozása után a számadásait felülvizsgálva pert indítottak ellene. ÖStA FHKA HFU (Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn) r. Nr. 162. Konv. 1640. Julius. fol. 81., 100.

51 MNL OL P 108. Rep. 98. No. 164. Forró György – Homonnai János, 1636. október 3. Nagyszombat.

52 *Péter Katalin*: Köznemesi publicisztika, köznemesi poétika a 17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus. In: Papok és nemesek i. m. 152–161.

53 MNL OL P 707. No. 4949. Melith György levele Melith Péternek, 1628. december 26. Csenger.

A konventuális vagy minorita ferencesek már az 1610-es években megtelepedtek a gersei Pethő család birtokában lévő szropkói rendházban, ami a legfontosabb központja maradt a rendnek a régióban. Komolyabb aktivitásuk azonban csak az 1630-as években indult meg, amikor a frissen létrehozott Congregatio de Propaganda Fidei missziós célkitűzéseinek megvalósításában a ferencesek ezen ága kapta a legnagyobb hangsúlyt. A rend kiemelt feladatai közé tartozott, hogy az egykor a ferencesek birtokában lévő kolostorokat visszaszerezzék, és azokban újra berendezkedjenek.⁵⁴ Így jutottak el Felső-Magyarországra, ahol a Propaganda apostoli missziós felhatalmazásával tevékenykedtek.

Habár az 1630-as években a régióban megfordult itáliai szerzetesek térítői hatékonyságáról már a kortárs egyházi vezetők, köztük elsősorban Lippay György is elég negatívan nyilatkozott, tevékenységük mégis eredményesnek tekinthető bizonyos szempontból.⁵⁵ Az Itália különböző részeiről érkező ferencesek szinte folyamatos mozgásban voltak a régióban, és eljutottak számos nemes udvarházába is. Elsősorban nyelvi nehézségek miatt a prédikálás és a térítő munka általuk megvalósítani szándékozott formája azonban sok esetben nem hozta meg a kívánt eredményt. Közvetett módon mégis rendkívül építő módon járultak hozzá annak a közegnek a kialakításához, amely Itáliában természetesnek számított, Felső-Magyarországon azonban a Melith György által leírt állapotban lehetett a legtöbb helyen.

Homonnai Drugeth János már 1630-ban a minoriták segítségét kérte, hogy búcsút szerezzen az ungvári kegyúri templom számára, Szent András és Szent Anna ünnepeire.⁵⁶ Melith György a Rádon épített temploma számára szeretett volna Szent Zsófia ünnepére búcsút kapni. A már említett csengeri Szentháromság-templom Szent Mihály-oltára részére oltárkiváltságot, Szent Mihály ünnepére pedig búcsú engedélyezését kérték.⁵⁷ Az itáliai szerzetesek bizonyára hasznos tanácsokkal láthatták el a főurakat ezek gyakorlati kivitelezésének módjáról és az Itáliában ekkor már javában alkalmazott barokk látványelemek felhasználásának lehetőségeiről, valamint a különféle kegyességi formák gyakorlásáról. Egy alkalommal László páter számolt be a Szatmáron tartózkodó Melith Péternek arról, hogy a karácsonyi ünnepeket családjával Nagykárolyban töltötte, ahol „igaz és nem csak névvel való catholicusok voltunk, megadtuk Istennek mint tőlünk lehetett méltatlan szolgálatunkat”. Melith legkisebb lánya, az ekkor 7-8 év körüli Mária „kis asszony mint egy kis angyal, térden állva hallott egész

54 *Galla F.*: Ferences misszionáriusok i. m. 51–53.

55 *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári Közlemények 73. (2002) 1–2. sz. 199–241.

56 Erre végül tíz évet kellett várnia Drugeth Jánosnak, de 1640 júliusában arról írt Nyáry Istvánnak, hogy „ungvári várbeli templomunkban mostani szentséges pápánk, arról való bullának pariat az levelemben includálván kegyelmednek meg küldöttem, kiknek szokott solemnitása mostan kegyelmednek mostan egyszer lészen, ez következő Szent Anna asszony napján, úgy mint ez jelen való július havának 26. napján”. MNL OL P 707. No. 7506. Az említett bulla szövegének másolata: MNL OL P 707 Fasc. 13. No. 188.

57 *Galla F.*: Ferences missziók i. m. 53.

misére, kit hallatott volna nagyságod bizony tudom, hogy szívében is vígadtott volna nagyságod rajta”.⁵⁸

Homonnai Drugeth János és a Melithek mellett éppen a minoriták hatására katolizált Nyáry István is rengeteget fáradozott különféle kegytárgyak és egyházi könyvek beszerzésével.⁵⁹ Habár a Szent Hivatalnak küldött leveleikben olvasható bravúros térítői tevékenységüket erős kritikával kell is kezelnünk, de az itáliai ferences szerzetesek közvetett módon mégis hozzájárulhattak a katolikus felekezet megerősítéséhez a régió nemesi családjai esetében.

A katolikus felekezetszervezés tehát Felső-Magyarországon az első lépéseit a főnemesi-nemesi családokban és udvarházakban tette meg, tovább erősítve azok központi funkcióját. Magának a térítő főnemesi ellenreformációnak a gyakorlatát tehát leginkább ezekben az udvarokban és kisugárzási körzetükben érdemes keresnünk.

58 MNL OL P 707. No. 4713. László páter – Melith György „Datum in Caroly 29 die Dec.” László páter nagy valószínűséggel obszerváns ferences volt, akik szintén gyakori vendégek voltak Kisvárdán és Nagykárolyban is. A legfontosabb központjuk Gyöngyösön működött, de az Eperjes melletti Alsebesen, majd Füleken is rendházakat hoztak létre.

59 „Crucifixust nagyságodnak valót egyen kívül még itt nem láttam, négyszáz talléron tartják két gyertyatartóstól, melyet Gnostius uram is látott. Ezen kívül vannak apró, rézből öntött Crucifixusok, ki öt, ki nyolc, ki tíz talléros.” MNL OL P 707. No. 7984. Zathureczky Lőrinc – Nyáry István, 1638. január 3. Pozsony.

